

Миливој Б. Алановић<sup>1</sup>  
Универзитет у Новом Саду  
Филозофски факултет

# АНТРОПОЦЕНТРИЧНОСТ У СТРУКТУРИ И ОПИСУ ЈЕЗИКА

*Апстракт: Иако је и у србистици у више наврата обрађивана веза између језика, мишљења и културе, учинило нам се уместним да на трагу когнитивне и конструкционе граматике укажемо на неколике примере у лексичко-граматичкој структури српског језика који илуструју антропоцентричну визуру односа у свету који непосредно окружује човека. Како бисмо свој науку и остварили, определили смо се за глаголске конструкције у којима се види значењска транзиција од изворног ка секундарним доменима, где онај изворни превасходно указује на какво стање ствари типично за човека или жива бића уопште.*

*Кључне речи: когнитивна лингвистика, конструкциона граматика, антропоцентричност.*

## 1. Увод

Постављени тематски оквир недвосмислено упућује на истраживање везе између језика и мишљења, што је тема која је често била у центру пажње, не само лингвиста већ и антрополога, филозофа, психолога, неуролога итд. (Bugarski 1996a: 13). Управо зато је неопходно пажљиво дефинисати координате у оквиру којих ћемо се кретати, а њих одређују теоријски оквир и предмет истраживања.

Када се говори о теоријском оквиру, у првом реду то је когнитивна лингвистика која у различитим језичким изразима трага за манифеста-

<sup>1</sup> milivoj.alanovic@ff.uns.ac.rs

цијама и законитостима мишљења, при чему управо дате законитости неретко предодређују обличка и садржинска својства језичких израза као симболичких јединица (Smirnova/Mortelmans 2010: 93). Појмом ‘израз’ обухваћени су различити језички облици – речи, синтагме/конструкције и реченице, што подразумева да има врло широк денотативни опсег, јер сва три реда јединица, сваки на свој начин, осликавају човеков поглед на свет, нпр. *лист* (у свесци и на дрвету), *глава* (човека/мотора/књиге), али и изр. *наћи се пред проблемом*, *стати на ноге* итд. Иако релевантна тема, у раду ћемо се само успутно бавити варијацијама у оквиру лексичког значења, а разлог је што ћемо језичке доказе за антропоцентричну визуру тражити у реченичним конструкцијама са глаголима различитих семантичких класа, у којима су похрањене мисаоне шеме помоћу којих човек свет разуме и тумачи (Croft/Cruse 2004: 234; Smirnova/Mortelmans 2010: 95). Управо због глаголске оријентације у раду, у сталном видокругу ћемо имати и темељна начела конструкционе граматике, која попуњава празнину у когнитивнолингвистичким приступима, јер у конструкцијама види формално-значењске јединице, различите по својој сложености и распоређене на различитим нивоима језичке структуре (Croft/Cruse 2004: 257; Croft 2009: 18), чије конкретне значењске реализације бивају условљене лексичким саставом (Fillmore 1968: 34; Goldberg 1995: 8), што сликовито показује и пример који ћемо нешто касније анализирати – *У њој се родила ова идеја*.

Иако се до важних налаза типолошке природе долази управо у контрастивним приступима, посебно када су у питању културне детерминанте које се дају пратити у многим језицима, ми ћемо своје опсервације темељити на грађи коју нам пружа српски језик, што не мислимо да је нарочит недостатак. Прво, овим истраживањем ће бити попуњена празнина у србистици, јер ћемо настојати да укажемо да различити аспекти човековога постојања служе као модел за грађење других значења, и обрнуто, да различити метафорички изрази као свој изворни домен имају управо различите аспекте човековога постојања. И друго, и једнојезична грађа даје увид у културне и мисаоне универзалије, уз неке културне специфичности, што свакако не подрива општеприхваћену тезу о органској вези између језика, мишљења и културе.

## 2. Метафоризација као средство језичкога развоја

Иако не и једина тема, једна од првих асоцијација на когнитивну лингвистику јесте свакако учење о метафорама, које се узимају као очигледан материјални доказ о тесној вези између језика и мишљења. Ова се веза манифестује као плодоносна стратегија да се нешто ново и непознато тумачи оним старим и познатим, односно да се апстрактни односи сагледају кроз призму каквих конкретних релација у непосредном човековом окружењу (Lakoff 1987: 267; Wildgen 2008: 69). Отуда се метафора неретко и тумачи као пренос или повезивање значења, при чему се овај механизам темељи на каквој сличности међу различитим појмовима или појавама, што се, држећи се појмовника когнитивне лингвистике, своди на повезивање два различита домена – једног изворног са другим циљним (Croft/Cruse 2004: 55; Klikovac 2004: 12; Smirnova/Mortelmans 2010: 96), што се може поткрепити примером *Пред нама су бројни изазови*, у којем се просторни распоред као изворни домен транспонује у временски однос као онај циљни.

Последњи пример је добра илустрација за општепознато правило да се у српском језику временски односи релативно често изражавају примарно просторним конструкцијама (Piper 1997; Klikovac 2004), уп. *Пред њима се указао Београд* и *Пред њима је тешка борба*, а веза међу њима, нема сумње, лежи у човековом поимању простора и времена, односно да је и проток времена кретање између две тачке на оси, где се од једне удаљавамо истовремено се приближавајући другој – *учити од јутра до мрака*. Баш због неминовности протока времена, изазови који су пред нама не могу се избећи те само ‘чекају’ да се са њима суочимо. Ова једноставна просторна шема даје помало фаталистичку слику о човековом месту у свету будући да нема повратка на старо и да је кретање кроз време увек у једном смеру. Зато, у бинарном односу *пред нама* и *за нама* јасно се препознају два временска плана, будућност и прошлост, док је фигура у покрету сам човек.

Као врло подесан пример јесу и изрази типа *лице куће* или *стајати испред/иза кола*. Иако су последњи примери развијени метафоризацијом уз примену различитих језичких стратегија, и у једном и у другом је јасно видљива антропоцентрична визура и света и односа у њему. На тај

начин, материјални предмет са димензионим сферама које одговарају односима горе – доле и напред – назад и којима истовремено припадају различите функционалне карактеристике преузимају соматске особине човека. Као што је човеково лице у социјалним односима истакнути део тела, тако је и део куће окренут према улици, на коме су прозори, такође њено лице. С друге стране, за кола је далеко важнији концепт кретања, тачније начина кретања. Аутомобил се креће тако што је његов предњи део окренут ка циљу кретања, на исти начин на који је то и човеково лице, дакле лицем напред. Осим тога, и предњи део аутомобила стиче неке карактеристике лица, има два светла, ветробрански прозор и нос, тако да све што је насупрот овом делу аутомобила, насупрот лицу, налази се испред њега. Ово поимање просторних односа међу објектима, посебно оним великим који нам служе као оријентир, помаже сналажењу у простору, без обзира на место посматрача. Зато за лопту насупрам предњег дела аутомобила кажемо да је испред њега, чак и када је сам посматрач испред пртљажника – дакле, иза аутомобила.

Мада не желимо да инсистирамо на тези да је човек мерило ствари, он то у језику јесте, те стога језички изрази, мање-више очигледно, откривају когнитивне механизме који им претходе и истовремено оправдавају приступ који почива на антропоцентричности. Тако лопта нема јасно истакнуте димензионе сфере, али то кућа или аутомобил имају, и то по човековом моделу или лику. Стога ћемо у наставку настојати да, у мање-више систематизованој форми, укажемо како се различити аспекти човековога постојања преносе на друге сфере његовога друштвеног живота, али и како се унутрашњи живот човека и односи у друштву сагледавају кроз неке природне феномене, нпр.:

- (1) [...] и поново се у мени пробудила жеља да пливам (Политика).
- (2) Душан Ивковић данас прича како је та нада умрла (Политика).
- (3) [...] јер је правило да зидови морају да дишу ([www.arhitektura.rs](http://www.arhitektura.rs)).
- (4) Гледа на море својим прозорима и терасама [...] (Политика).
- (5) [...] али се међу Србе у овом делу Хрватске поново уселио страх (Политика).
- (6) [...] ова мисао ми не излази из главе (Политика).

### 3. Свет по човековој замисли

У овом делу рада изложићемо најчешће метафоризационе modele који непосредно одражавају антропоцентричну перспективу језичкога стваралаштва, а то значи да се у структури језичких израза, у овом случају реченичних конструкција специфичног лексичког састава, види пут развоја њиховога значења, које обједињујемо под појмом когнитивних метафора.

Како бисмо доказали да се различити облици човековога постојања и функционисања налазе у основи метафоризационих процеса, послужићемо се реченичним конструкцијама које у својој основи имају, разуме се, глаголе који означавају за човека типичне процесе – егзистенцијалне, комуникативне, перцептивне, физиолошке и динамичке. Само по себи се подразумева да се ове конструкције не појављују у анализираним метафоризационим обрасцима са истом учесталашћу, што је опет закључак вредан истраживачке пажње.

Оно што би ваљало пре навођења и анализе самих примера напоменути тиче се избора саме грађе. Грађа је доминантно прикупљена из електронског корпуса српског језика израђеног на Математичком факултету у Београду, чија је селекција спроведена на основу реализованог метафоричног сценарија персонификације, за шта постоје добри и логички и граматички разлози – прво, у овим изразима место и улогу човека преузимају предмети и процеси, и друго, углавном су у питању непрелазни глаголи, тако да је практично једино слободно место за носиоца ситуације граматички субјекат.

#### 3.1. Егзистенцијалне конструкције

Егзистенцијалне конструкције конституишу егзистенцијални глаголи, који означавају различите видове постојања, појављивања или нестајања у времену, како предмета тако и бића (Всеволодова 2000: 136–137; Васић/Лазих Коњик 2012: 258). Иако међу типичне представнике овог глаголског типа убрајамо *постојати*, *јесам/бити* и *имати*, за тему коју обрађујемо далеко су интересантнији глаголи попут *појавити*

*се,*<sup>2</sup> *нестати,*<sup>3</sup> *родити се, живети, умрети, убити* итд., а разлог је тај што они први означавају подједнако постојање и предмета и бића, нпр. *Има један кућерак у Срему; Такве панталоне нису више у моди; Не постоји могућност да се ово другачије реши* итд.

Транспозицију основног значења ‘вид човекове егзистенције’ у неко друго, мање или више сродно, најбоље илуструју следећи примери:

(7) Ту се појавио проблем (Политика).

(8) Пропагандни разлози су нестали [...] (Политика).

(9) У мени се родила жеља да себе изразим као људско биће [...] (Политика).

(10) Још увек живи идеја о ‘кишобран организацији’ [...] (Политика).

(11) Са Бобијевим убиством у свима њима као да умире нада [...] (Политика).

(12) Да ли је добро убити наду играчима [...] (Политика)?

Примери (7)–(11), изведени поступком персонификације, омогућују да се на позицији субјекта уведе елемент сцене или ситуације са неагентивном улогом, што је непосредна манифестација промена у значењској, тј. пропозиционој, структури реченице. Штавише, значењска интерпретација ових примера скреће пажњу на то да егзистенцијални глаголи не конституишу и егзистенцијални ситуациони тип, на шта указују различите трансформационе могућности које наводимо у наставку, при чему се у виду начела може рећи да ови глаголи служе као оператори фазе и трајања означене радње.

3.1.1. Тако, на пример, реченице (7) и (8) лако преиначавамо у структуре са експлицитним присвојним односом између агенса/посесора и посесума, *Имамо проблем* и *Немамо пропагандне разлоге*, с тим да идентитет агенса/посесора у трансформацијама више није неконкретизован, али се зато губи информација о појављивању или нестајању у времену. У

<sup>2</sup> Да основно значење глагола подразумева постојање човека, илуструје и дефиниција у РМС 4, стр. 613, где је под 1.а наведено: „показати се, бити, наћи се негде присутан—”.

<sup>3</sup> Под 1.а и 1.б у РМС 3, стр. 768, наведено је: „престати постојати, не бити више; престати бити присутан, изгубити се из вида, ишчезнути”.

другом трансформационом покушају уводимо деонтички модални оператор, *Треба да решимо проблем*, при чему смо реконструисали латентни предикат 'решити'. Поредећи реченице (7) и (8) са одговарајућим трансформацијама, долазимо до прагматичких фактора који регулишу избор једног или другог израза, а они се у основи свде на укидање податка о конкретном агенсу, уз ширење његовог референцијалног опсега, затим на имплицитни развој деонтичке модалности, као и на регулисање фазе радње: глагол *појавити се* означава почетак а *нестати* завршетак каквог процеса, тј. чијег постојања – глаголом *појавити се* појам, или појава, уводи се на сцену, док се глаголом *нестати* он са сцене уклања.

3.1.2. И примери (9)–(11) показују знатне сличности, а разлог за то треба тражити у лексичком значењу глагола. Наиме, глаголи *родити се*, *живети* и *умрети* означавају различите фазе човековога постојања – почетак, трајање и крај живота, те су тако сва три непрелазна. Сличности ипак не престају на нивоу реченичне структуре већ се настављају на нивоу значењског потенцијала глаголске периферије.

Уз наведене глаголе граматички субјекат заузимају именице *жеља*, *идеја* и *нада*, које свака за себе означавају одређени процес, који може добити у језику и глаголски израз, нпр. *желети*, *(по)мислити* и *надати се*, што нам говори да је управо субјекат непосредни експонент пропозиционог предиката. Овде се пак постављају барем два питања, од којих се једно тиче значаја или места управног глагола у реченичној структури, а друго начина увођења носиоца радње у реченични оквир.

У примерима (9) и (11) локативном конструкцијом је уведен податак о носиоцу жеље, за шта налазимо следеће објашњење – семантички субјекат као носилац процеса, осећања или доживљаја има форму локатива јер му је блиска улога садржатеља, тј. места на којем се налазе, скупљају или задржавају идеје, наде, жеље и сл.

С друге стране, када је пак реч о месту управног глагола у реченичном оквиру, јасно је да он реченици даје физиономију, одређује број и форму елемената који се у њој јављају (Алановић 2019: 82), али не означава процес већ само фазу процеса, почетак, трајање или крај – *родити се*, *живети* и *умрети*. Зато за ове функционално употребљене глаголе и кажемо да имају улогу фазних оператора. Ипак, овде не на-

лазимо и одговор на питање зашто баш ови глаголи. Сматрамо да је у питању доживљај датих процеса, тј. веровање да они настају, нестају и задржавају се у човеку, без спољних утицаја и без човекове непосредне контроле и воље.

Пример (12) од претходна три се разликује по томе што га конституише каузативни глагол *убити*, што се одмах одражава и на ширење реченичне структуре директним објектом, који је у овом случају експонент пропозиционог предиката (*убити наду*), док се субјектом даје податак о узрочном чиниоцу одговорном за престанак каквог процеса. Глаголски израз са *убити* има значење ‘учинити да шта престане да постоји’, тако да је овај глагол употребљен као терминални фазни оператор. Типично обележје каузативних конструкција јесте обједињеност улога објекта каузације и носиоца каузираног процеса у једној форми – само наизглед адвербијалној или индиректној објекатској, нпр. *У њој убише сваку жељу; Не ваља убити некоме наду*. Међутим, ваља нагласити да, због специфичности значења глагола *убити*, он у читав израз уноси компоненту принуде, изазване насилним деловањем агенса каузатора.

### 3.2. Конструкције с глаголима физиолошких стања

Поступком персонификације могуће је и у неке за човека или друга жива бића типичне физиолошке процесе укључити не-лица, предмете или појаве, барем формално као њихове носиоце, што пак у већини случајева сигнализира неку битну промену у значењској структури самога глагола. Међу медијалне глаголе датог типа, код којих овакву значењску промену региструјемо, спадају *дисати*, *штуцати*, *(по)јести*, *прогутати*, *(по)пити*, *расти*, *смањити се*, *ширити се*, *скупити се* итд.

(13) Често се у грађевинарству помиње појам ‘дисати’ – *зидови који дишу, фасада која дише [...]* ([www.gradjevinarstvo.rs](http://www.gradjevinarstvo.rs)).

(14) Сервис БУЦА да вам ауто не штуча (Политика).

(15) [...] инфлација је појела добар део прихода (Политика).

(16) Превише затворених површина може да прогута вашу малу собу [...] ([www.marinaenterijernica.rs](http://www.marinaenterijernica.rs)).



- (17) Жедна земља попила воду ([www.plusonline.rs](http://www.plusonline.rs))!  
 (18) [...] расте јавни дуг, што је оправдано (Политика).  
 (19) [...] сада поново расте интересовање за нашу културну и лингвистичку традицију (Политика).  
 (20) Смањео се број амура и толстолобика [...] (Политика).  
 (21) [...] а у ери интернета нетачна вест се шири брзином светлости (Политика).

Скупиле се, постале за број мање (Политика).

Примери (13)–(22), међу којима су доминантни они са непрелазним глаголима, омогућују да се својства човека, на основу какве сличности, припишу предметима или појавама, што се онда узвратно одражава и на интегритет глаголскога значења. Оно што повезује глаголско значење са лицем и оно са не-лицем као ‘вршиоцем радње’ јесте углавном нека општа, заједничка или пратећа одлика радњи. Тако у (13) *дисати* подразумева ‘пропуштати ваздух’, *штуцати* у (14) ‘радити неравномерно или са прекидима’, *појести* у (15) ‘обезвредити’, *прогутати* у (16) ‘учинити мањим’, *попити* у (17) значи ‘упити’, *расти* у (18) и (19) ‘повећавати се’, *смањити се* у (20) ‘бити мање бројности’, *ширити се* у (21) ‘бити све познатији’ и *скупити се* у (22) ‘смањити своју величину’. Као што видимо, значењске варијације су негде мале а негде значајне, а неки примери свакако заслужују и додатни коментар, који се превасходно односи на идентитет вршиоца радње и информативну перспективу реченице.

Примере (15), (16) и (17) конституишу каузативни прелазни глаголи *појести*, *прогутати* и *попити*, чија се заједничка значењска компонента своди на следеће – ‘учинити да нешто нестане’. Разлике међу њима тичу се агрегатног стања објекта или начина спровођења радње, тј. узимања хране у деловима или у целости итд. На позицији граматичког субјекта, у сва три примера, распоређен је каузатор радње са обележјем живо /–/, у чију сферу се измешта одговорност за настанак ситуације, при чему се идентитет агенса не открива. Зато је стање ствари изнето у (15) и (16) могуће изразити алтернативним обрасцима који конституишу другачију информативну перспективу, а то значи да се узрочни чинилац

појави на ‘природном’ месту – у границама глаголске синтагме у форми одговарајућег адвербијала, нпр.:

(23) Приходи су мањи због инфлације.

(24) Соба је мања због затворених површина.

Пример (17), иако такође подложен овој врсти замене, свој природни пандан има у другој врсти конструкције – *Вода је отишла/отекла у жебну земљу*, са истакнутом локализаторском функцијом каузатора.

Последње трансформације нам не скрећу само пажњу на потребу да се податак о агенсу радње изостави или сакрије, односно на језички потенцијал да је неко значење могуће на више начина уобличити већ и на механизам промене ситуационог типа без лексичке замене управног глагола – *Тросед је појео простор* [← учинио га је мањим].

Управо зато је пажње вредан и пример (19), у којем позицију субјекта има глаголка именица *интересовање*, као место реализације пропозиционог предиката ‘интересовати се’, док је управни глагол *расти* употребљен функционално, и то у улози интензификатора – ‘повећавати се’ (Алановић 2017: 100, 111), тако да цео предикатски израз добија значење ‘све више се интересовати’. Управо ове околности намећу ограничења у погледу увођења податка о вршиоцу радње у реченични оквир, што је могуће извести неком просторном адвербијалном формом или пак атрибутом уз предикаторску именицу – *Код нас расте интересовање за фићу* и *Расте интересовање младих за сточарство*. Истоветан механизам пратимо и у антонимској конструкцији са глаголом *смањити се* – *Смањило се интересовање за фићу* [← Све се мање интересују за фићу].

Специфичан је и пример (21), где именица *вест*, иако на позицији граматичког субјекта, не означава носиоца већ објекат комуникативне делатности, захваљујући чему се и цела реченица доживљава пасивно. Идентитет агенса радње откривамо посредно, и то тек ако следимо следеће метонимијске кораке – вест заузима све више простора → тај простор заузимају људи → људи добијају/имају/шире вест. На овај начин вест која заузима све више простора на коме се налазе неки људи јесте све распрострањенија, познатија вест.

Сасвим је очекивано да се и у персонификованим изразима, какви су они са медијалним глаголима, негде скрива податак о идентитету стварног вршиоца радње, ипак је далеко важнија очигледна способност језика да га, у случају потребе, свим расположивим, макар и нетипичним, средствима уведе, премда намере говорника често иду у сасвим другом правцу, а то је да се говори о предметима, процесима или појавама.

### 3.3. Конструкције с перцептивним глаголима

Перцептивни глаголи тек по изузетку улазе у метафоричне односе којима се неживим бићима приписују својства човека. Међу такве глаголе у првом реду спадају *гледати* и *видети*, нпр.:

(25) Живим на 12. спрату, и то скоро 20 година у овој истој згради која гледа на парк (Политика).

(26) Моја стара ципела пола света видела [...] ([www.tekstovi.net](http://www.tekstovi.net)).

Последња два примера заснивају се на двама конструкцијама, једна са адвербијалом као циљем а друга са објектом као предметом перцепције. Иако изведени поступком персонификације, у примеру (25) налазимо промену у сфери лексичког значења глагола *гледати*, а у (26) непосредну метонимијску везу између човека и одевног предмета.

Материјални предмети, какав је на пример кућа или аутомобил, имају различите димензионе сфере које се међусобно разликују с обзиром на просторне односе горе – доле и напред – назад, те којима неретко припадају и различите функционалне карактеристике. То у случају куће значи да је њен предњи део, онај на коме се пре свега налазе прозори, а можда и улазна врата или тераса, њено лице. Лице куће, дакле, омогућује подједнако визуелни контакт са околином као и њено распознавање у односу на друге куће. Зато и кажемо за кућу да гледа на улицу ако је њен предњи део окренут према овој саобраћајној комуникацији.

Нешто је ближа веза изворног и циљног домена у реченици (26). У овом примеру је спроведена метонимијска замена човека обућом, тачније ципелом (*Моја ципела пола света видела* → Ја сам пола света видео [носећи ове ципеле]), јер се дом на дуже време напушта носећи неку формалну обућу, где веза између човека и ципеле открива и неке

културне датости – ван куће се носи обућа; није у питању дете (деца данас углавном не носе ципеле); није у питању рекреативно путовање; ципеле се носе када имамо пословне обавезе и сл.

### 3.4. Конструкције с комуникативним глаголима

Комуникативни глаголи означавају једну од темељних особина човека, а то је у најширем смислу стварање, пренос и обрада информација (Штрбац 2011: 44–45). Баш због ове своје особине репертоар комуникативних глагола који ступају у различите метафоричне односе није велик, а у првом реду мислимо на јединице типа *вапити*, *говорити*, *диктирати*, *причати*, *певати*, *питати*, *тражити*, *захтевати*, *звати*, *наложити*, *нудити*, *опоменути*, *подсетити*, *уверити* и сл.

Најчешћи механизам који се у метафоричним сценаријима примењује јесте метонимијска замена творца одговарајућом творевином, што у случају комуникативних глагола значи замену говорника резултатом говорења, нпр. пишчево или песниково дело иступа у име писца или песника:

(27) Роман говори о времену бомбардовања Србије 1999. године [...] (Политика).

(28) [...] још само руске песме певају с љубављу о Србији и Србима [...] (Политика).

Има, међутим, примера где оваква замена није непосредна или очигледна, а посредни су случајеви где није у питању пренос информација већ пре пренос идеја, животних концепција и сл. На тај начин предметни објекти изражавају чије ставове, погледе, намере, нпр.:

(29) Сваки од око 30 радова – слике, лампе, намештај, сатови – прича своју причу [...] (www.rts.rs).

Ипак, у највећем броју случајева реч је о комуникативним глаголима са каузативном компонентом који на позицији субјекта уводе узрочни чинилац који делује као спољашњи подстицај на конкретни или уопштени агенс у ситуацији, при чему се као пратећа у једном реду примера појављују и значења деонтичке модалности, нпр.:

(30) Велики хришћански празник подсетио нас је на једну релативно свежу публикацију [...] (Политика).

(31) [...] све то уверава намерника да ће живота [...] бити (Политика).

(32) Уосталом, на ово нас опомиње традиција нашег храброг, али напаћеног народа (Политика).

(33) [...] фестивал нуди прилику да учествују у бројним радионицама [...] (Политика).

(34) [...] ситуација налаже првенствено бригу о интересу банке [...] (Политика).

(35) Ванредне околности траже и ванредну медицину [...] (Политика).

С обзиром на то да субјекат не открива идентитет агенса, ова околност има битних реперкусија на место реализације агенса радње, али и на конкретан ситуациони тип. У примерима (30)–(32) носилац ситуације се налази под окриљем објекта, чија пак конкретизација у осталим примерима изостаје, што је типично у околностима када се ради о каквим општеважећим констатацијама. Када је пак реч о ситуационом типу, није претерано рећи да у приликама где не постоји стварно говорно лице и не може бити реч о комуникативној ситуацији, упркос присуству комуникативног глагола, на шта сугеришу и трансформације примера (30)–(35), у којима налазимо исти пропозициони садржај:

Сетили смо се једне публикације. (←30)

Намерник се уверио да ће живота бити. (←31).

То треба да имамо у виду. (←32).

Моћи ће да учествују у бројним радионицама. (←33).

Морамо првенствено бринути о интересу банке. (←34).

Морамо применити ванредну медицину. (←35).

Иако у први мах искрсава дилема у погледу начина на који смо извели последње трансформације, примењени механизам се у бити своди на реализацију последичне ситуације без податка о евентуалном спољном

узрочном чиниоцу. Наиме, ако узмемо да значењска структура глагола *подсетити* изгледа ‘учинити да се ко сети’, уклањањем каузативне компоненте реченицом се даје податак само о последици – *Сетио сам се*. Коначно, конструкције (30)–(35) имају важно место у језичком систему јер се њима одговорност за деловање измешта из сфере агенса у сферу не-лица, чиме се на извештан начин и интегритет агенса ограничава или крњи на рачун каквих спољних фактора. Управо зато персонификовани предмети, догађаји или ситуације подсећају, уверавају, опомињу, траже итд.

### 3.5. Конструкције с глаголима кретања

Релативно чести су изрази с глаголима кретања којима се изражавају различити метафорични сценарији, мање или више удаљени од свог изворног домена, када се промене у лексичком значењу глагола одражавају и на његову семантичку валентност. Релативно лака и честа транспозиција основног глаголског значења у нека друга показује да се концепт кретања у простору несметано примењује и на друге домене, као што су време, интензитет, квалитет, изненадност, брзина и сл.:

(36) Потрага за младићем иде добро (Политика).

(37) Када је просветитељска идеја стигла у Србију [...] (Политика).

(38) Јер, из Србије према Румунији кренула нова врста шверца – цемента [...] (Политика).

(39) Ево, летим (разг.)!

(40) Подсетио сам министра да тужба против НАТО остаје (Политика).

(41) Занимљиво је да су и јаја скочила [...] (Политика).

(42) Сезона је прошла брзо и била је пуна задовољства ([www.rts.rs](http://www.rts.rs)).

(43) Коначно, година је пролетела као вихор [...] (Политика).

Као што видимо, промене у лексичкосемантичкој структури глагола кретања углавном стоје у вези са механизмом персонификације субјектског појма, када се једним или у више метонимијских корака долази до циљног домена, који подразумева претходно укидање компоненте која регулише самостално кретање објекта локализације у простору. Као резултат ове значењске промене, кретање у простору се поима као:

- (а) облик, начин функционисања, одвијања;
- (б) појава на неком другом месту;
- (в) почетак нове фазе;
- (г) муњевито, брзо и без одлагања реаговати;
- (д) важити, бити и даље на снази;
- (ђ) изненада добити на вредности;
- (е) окончати се након неког времена;
- (ж) окончати се брзо.

Глаголи попут *ићи, доћи, довести, проћи, поћи, летети, тећи, пасти, скоцити, побећи, стајати* и сл., срећу се често и у чвршћим колокабилним или фразеолошким везама, градећи неретко глаголске перифразе различитих структура (Алановић 2013: 43–44). У овим изразима глаголи имају функционалну употребу, а то значи да им је опсег лексичког значења знатно сужен и углавном сведен на исказивање какве процесуалне компоненте – фазе, каузативности, резултативности, интензитета и сл. Нпр.:

- (44) [...] али све иде по плану (Политика).
- (45) [...] у најгорем случају доводи до слепила (Политика).
- (46) Нас неколицина је дошла на идеју да у Инђији оснујемо омладински клуб [...] (Политика).
- (47) [...] можете слободно поћи од претпоставке да вас Американци прислушкују [...] (Политика).
- (48) Поглед јој скрене у страну (Политика).
- (49) [...] последњих недеља приметно пада интересовање за учлањивање у странку [...] (Политика).

(50) Побеже ми мисао (разг.).

(51) [...] куповина флаширане воде је у продавницама нагло ско-  
чила [...] (Политика).

(52) [...] али трговина аутомобила још није стала на ноге [...] (www.rts.rs).

(53) Сви разговори теку у правцу прилагођавања новим условима  
[...] (Политика).

И последњи примери заслужују кратак осврт. Тако, видимо да се глаголима *типа ићи* и *тећи* означава развојнодуративна компонента радње која се одвија без икаквих сметњи; *доћи* регулише резултативни карактер аутокаузативности а *довести* каузативности; *поћи* сигнализира почетну фазу развоја радње; глагол *пасти* указује на смањење а *скочити* на повећање интензитетских својстава радње; док се глаголом *летети* наглашава брз пренос радње са места на место или са објекта на објекат, дотле *побећи* означава нагао и неочекиван прекид радње или губитак, нестанак резултата радње. Занимљив је и фразеологизам *стати на ноге*, којим се представа о стабилизацији и побољшању чијег стања темељи на колективној представи да је здрав човек на ногама.

У којој мери су глаголи кретања важни за развој граматичких структура у језику, види се у моделима грађења футурских облика у француском и енглеском – *Je vais aller, I'm going to read*, али и у српском на примеру изражавања предбудуће фазе радње – *Идем да га позовем*.

### 3.6. Језички механизми у човековом оку

У досадашњем току рада смо се усредсредили на типичне и, мање-више, очигледне примере где се различити облици човекове стварности, унутрашње и спољашње, изражавају језичким моделима који разоткривају различите мисаоне схеме, настале као резултат потребе да се проникне у суштину функционисања света. Управо поменута потреба мотивисала је потрагу за сличностима и разликама међу појмовима и појавама, а све с једним циљем – да се свет и све у њему категоризује.

Слична ситуација јесте и са језичким описима, тј. лингвистичким метајезиком, што нас не сме зачудити, јер су и човек и његов језик



део природе, тако да се природни закони и овде лако дају примени-ти (Bugarski 1996b: 22–25). Као најбољи доказ за ову тврдњу јесу већ одавно одомаћени термини у појединим лингвистичким дисциплинама који откривају какве природне или чак друштвене односе у свету који човека окружују.

Тако, на пример:

- општа лингвистика се, између осталог, бави језичким породицама;
- акцентологија бележи преношење и померање акцената, губљење послеакценатских дужина;
- фонологија прати губљење сугласника, упрошћавање сугласничких група;
- у творби речи се сасвим уобичајено говори о корену речи, творбеној основи или о семантичко-деривационом гнезду;
- у синтакси се оперише реченичним језгрима, управним и зависним члановима, регенсима и депенденсима или сателитима, напоредним и зависним односима;
- у семантици се развијају значењска поља која имају свој центар и своју периферију итд.

Ових свега неколико примера веродостојни су показатељи да човеково познавање законитости функционисања како сопственог тела тако и света чији је део непресушан је извор за тумачење најразличитијих односа међу језичким јединицама, подједнако у синхроној и дијахроној перспективи. Појава о којој је реч не изненађује превише, ако ни због чега другог оно барем због језичке економије – нпр. *разбој* у спорту и сл. Али и не само ње. Ово је још један доказ да метафоре чине мост из света конкретних у свет апстрактних појава, као и да тај прелаз већ познати концепти битно олакшавају.

#### 4. Закључак

Премда свака теорија показује мања или већа ограничења у погледу разрађености теоријске и методолошке апаратуре којом се одређене језичке јединице описују и класификују, примери које смо напред анализирали ипак сведоче о суверености когнитивне лингвистике, барем

када су у питању случајеви у којима се битно одступа од уобичајних синтаксичко-семантичких веза остварених у реченици.

Такви су управо случајеви настали на основу метафоричног механизма персонификације, која омогућује да се цела ситуација сагледа из перспективе процеса, предмета или појава, одговорних или за настанак какве радње или за њену реализацију на одређени начин. Премда у позадини свега углавном стоји намера да се не саопшти или сакрије идентитет агенса радње, није лако отети се утиску са којом се лакоћом врши транзиција из једног у други домен.

Зато изгледа смело када се каже да су мисаони фактори генератори језичких промена, а то је видљиво и када су граматичке структуре нетакнуте – *Дошао је до поднева; Дошао је до моста; Дошао је до новца; Дошао је до великог открића; Дошао је до стања пуцања* итд. Из тога разлога, док се не десе неке веће промене у граматичкој структури, више је него плодотворно испитивати значењске ресурсе постојећих граматичких образаца.

## Литература

1. Алановић, Миливој (2013), „Типични структурно-семантички модели глаголских перифраза са глаголима просторно-мобилних односа”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 56/2, 39–59.
2. Алановић, Миливој (2017), „Функционална употреба речи: глаголи између лексичке и граматичке службе”. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. LX/2, 87–117.
3. Алановић, Миливој (2019), *О допунама и допуњавању у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
4. Васић, Вера и Ивана Лазић Коњик (2012), „Од аргументне структуре ка значењу примарних егзистенцијалних глагола”. У: В. Ружић, М. Алановић, Г. Штасни (ур.), *Валентност речи и израза: морфосинтаксички, семантички и прагматички аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет, 257–275.
5. Всеволодова, Майя (2000), *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса*. Москва: МГУ.
6. РМС (1967–1976), *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска. Штрбац, Гордана. *Допуне комуникативних глагола: синтаксичко-семантички и лексикографски опис*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011.

\*

1. Bugarski, Ranko (1996a), *Jezik u društvu*. Beograd: Čigoja – Biblioteka XX vek.
2. Bugarski, Ranko (1996b), *Lingvistika o čoveku*. Čigoja – Biblioteka XX vek.
3. Croft, Wiliam & David Alan Cruse (2004), *Cognitive Linguistics*. Cambrigde: CUP.
4. Smirnova, Elena & Tanja Mortelmans (2010), *Funktionale Grammatik. Konzepte und Theorien*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
5. Croft, Wiliam (2009), *Radical Construction Grammar. Syntactic Theory in Typological Perspective*. New York: Oxford University Press.
6. Fillmore, Charles (1968), „The Case for Case”. In: E. Bach & R. T. Harms (Ed.). *Universals in Linguistic Theory*. London: Holt, Rinehart and Winston, 1-88.
7. Goldberg, Adele E (1995), *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
8. Klikovac, Duška (2004), *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.
9. Piper, Predrag (1997), *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
10. Wildgen, Wolfgang (2008), *Kognitive Grammatik. Klassische Paradigmen und neue Perspektiven*, Berlin – New York: Walter de Gruyter.

Milivoj B. Alanović

## ANTHROPOCENTRISM IN THE STRUCTURE AND DESCRIPTION OF LANGUAGE

### *Summary*

Although the connection between language, meaning and culture has been dealt with on several occasions in Serbian linguistics, we thought it appropriate to point out several examples of the lexical-grammatical structure of the Serbian language that illustrate the anthropocentric view of relations in the world immediately surrounding man.

In order to realise our intention, we opted for verb constructions in which we can see the semantic transition from the original to the secondary domains, where the original domain primarily indicates the state of affairs typical of man or living beings in general.

► *Key words*: cognitive linguistics, constructional grammar, anthropocentrism.